

Стаття 5. Дія актів цивільного законодавства у часі

1. Акти цивільного законодавства регулюють відносини, які виникли з дня набрання ними чинності.

2. Акт цивільного законодавства не має зворотної дії у часі, крім випадків, коли він пом'якшує або скасовує цивільну відповідальність особи.

3. Якщо цивільні відносини виникли раніше і регулювалися актом цивільного законодавства, який втратив чинність, новий акт цивільного законодавства застосовується до прав та обов'язків, що виникли з моменту набрання ним чинності.

Коментар:

1. Норма ст. 5 ЦК встановлює загальні правила щодо дії актів цивільного законодавства у часі. Щодо цих загальних норм, правила п. 4 - 10 Прикінцевих положень ЦК мають характер спеціальних норм, і тому підлягають переважному застосуванню.

Акти цивільного законодавства регулюють відносини, які виникли з дня набрання чинності цих актів.

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права та обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом (ч. 2 ст. 57 Конституції України). Однак такий закон Верховна Рада не приймала. За таких умов Президент, уповноважений Конституцією ст. 94 Конституції офіційно оприлюднювати закони, видав Указ "Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності" від 10 червня 1997 р., яким визнав офіційними друківаними виданнями щодо оприлюднення нормативно-правових актів "Офіційний вісник", "Відомості Верховної Ради України", "Урядовий кур'єр", "Голос України", "Президентський вісник".

Нормативно-правові акти цивільного права набирають чинності в строки, встановлені законодавством. Закон набирає чинність через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування (ч. 5 ст. 94 Конституції).

Якщо закон, інший нормативно-правовий акт публікується в кількох офіційних друкованих виданнях, він вважається оприлюдненим з дня виходу першого з них, тобто більш раннього.

Отже, самим законом може бути передбачено, що він набирає чинності в іншому порядку. Однак не допускається введення нормативно-правових актів у дію без або до їх опублікування. На правові відносини, які виникли цього дня або пізніше, поширюється дія цього закону.

Датою прийняття закону чи іншого рішення шляхом проведення референдуму вважається день проведення референдуму. Такі закони і рішення вводяться в дію з дня їх опублікування, якщо в самому законі чи рішенні не визначено інший строк (ст. 44 Закону "Про всеукраїнський та місцеві референдуми").

2. Порядок набрання чинності інших нормативно-правових актів визначається Указом Президента "Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності" від 10 червня 1997 р.

Акти Президента України загальнонормативного характеру набувають чинності через десять днів з дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня їх опублікування в одному з офіційних друкованих видань.

3. Нормативно-правові акти (постанови та розпорядження) Кабінету Міністрів України набувають чинності з моменту їх прийняття, якщо в них не встановлено пізніший строк введення їх в дію. При цьому нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, що визначають права та обов'язки громадян, встановлено, що вони набувають чинності не раніше дня їх опублікування в офіційних друкованих виданнях (ст. 5 Указу "Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності").

Якщо нормативний акт опубліковано в газеті "Урядовий кур'єр" раніше, ніж в "Офіційному віснику України" і "Відомостях Верховної Ради України", він набуває чинності після його опублікування в цій газеті.

4. Нормативно-правові акти органів виконавчої влади, які зачіпають права, свободи і законні інтереси громадян чи мають міжвідомчий характер, набувають чинності через десять днів після їх державної реєстрації, якщо в них не встановлено більш пізній строк, але не раніше дня їх офіційного оприлюднення. Державну реєстрацію здійснюють Міністерство юстиції України та його органи в Автономній Республіці Крим, областях, районах (п. 1 Указу Президента "Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади" від 3 жовтня 1992 р.). Це правило поширюється на акти міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, управлінь, відділів та інших служб обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій та їх управлінь, відділів тощо.

Такі нормативно-правові акти набирають чинності через десять днів після їх державної реєстрації, якщо в них не встановлено більш пізній строк набрання чинності.

5. Нормативні акти Національного банку (постанови правління), що регулюють відносини з участю громадян, підлягають державній реєстрації в Міністерстві юстиції і набирають чинності відповідно до тих же правил, що й акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (ст. 56 Закону "Про Національний банк України"). Постанови Національного банку, що регулюють відносини за участі юридичних осіб і не стосуються фізичних осіб, набирають чинності в строки, встановлені в таких постановах, але не раніше дня прийняття. Нормативні акти Національного банку України також не можуть мати зворотної сили.

Рішення сільських, селищних, міських, районних в містах рад, районних і обласних рад набирають чинності з дня їх офіційного оприлюднення, якщо радою не встановлено більш пізній строк набрання ними чинності (ст. 59 Закону "Про місцеве самоврядування в Україні").

6. Чинність закону не обмежена строком, якщо в самому законі не вказано інше або його сама сутність закону не передбачає його дію протягом певного періоду часу.

Закон діє до його скасування у встановленому порядку. Про скасування закону може бути прямо вказано в новому законі. Якщо новий закон прямо не передбачає скасування попереднього, який суперечить новому і регулює ті самі відносини, його слід вважати таким, що втратив чинність у відповідній частині чи в цілому, з моменту набрання чинності нового закону.

7. Частина п'ята ст. 94 Конституції не допускає набрання законом чинності раніше дня його опублікування. Однак Конституція (ст. 58) встановлює зворотну силу законів та інших нормативно-правових актів, що пом'якшують або скасовують будь-яку юридичну відповідальність. При цьому Конституційний Суд України дійшов висновку про те, що ст. 58 Конституції поширюється лише на фізичних осіб (Рішення КС України від 9 лютого 1999 р. N 1-рп/99).

На розвиток конституційних положень про чинність законодавства в часі, ст. 5 ЦК встановлює, що акти цивільного законодавства зворотної сили не мають. Тому акти не мають зворотної дії в часі. Однак такі акти мають зворотну дію в часі, якщо вони пом'якшують або скасовують цивільну відповідальність (ч. 2 ст. 5 ЦК). Це означає, що акти цивільного законодавства діють на майбутній час і не застосовуються до тих відносин, які виникли до набрання ними чинності.

При цьому, оскільки Конституційний Суд України дійшов висновку про поширення ст. 58 Конституції лише на фізичних осіб (Рішення КС України від 09.02.99 р., справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів), ч. 2 ст. 5 ЦК поширює як на фізичних осіб, так і на юридичних осіб правило про надання зворотної дії в часі актам цивільного законодавства, що пом'якшують або скасовують відповідальність.

До цивільних відносин, які виникли раніше, новий акт цивільного законодавства застосовується до тих прав та обов'язків, які виникли з моменту набрання ним чинності. Для цього норма ч. 3 ст. 5 ЦК вимагає дотримання трьох умов: а) відносини відносяться до сфери цивільно-правового регулювання; б) акт, що регулює їх, втратив чинність; в) права та обов'язки учасників цих відносин виникають і після набрання чинності нового акта цивільного законодавства.

8. Якщо акт цивільного законодавства, що регулював цивільні відносини, втратив чинність, новий нормативно-правовий акт з моменту набрання ним чинності застосовується до юридичних фактів цивільного права та породжуваних ними цивільних прав і обов'язків. Це загальне правило ЦК України доповнюється спеціальною нормою пункту 4 Прикінцевих та перехідних положень цього Кодексу про те, що новий Цивільний кодекс застосовується до тих прав і обов'язків, що продовжують існувати після набрання ним чинності. У зв'язку з цим новий ЦК України підлягає застосуванню зразу після 1 січня 2004 року, якщо до цього рішення у відповідній справі прийнято не було. Якщо судові рішення було прийнято до 1 січня 2004 р., то апеляційна і касаційна інстанції повинні застосовувати ті нормативно-правові акти, які були чинними на день винесення рішення судом першої інстанції.

ЦК України не виключає дії спеціальних правил, які не допускають застосування нових актів цивільного законодавства до зобов'язань, що виникли на підставі договорів, укладених до набрання чинності такими актами.

Прикладом таких правил є норма ч. 3 ст. 10 Закону "Про оренду державного і комунального майна", якою умови договору оренди визнаються чинними на весь строк дії договору, хоч би після укладення договору законодавством були встановлені правила, що погіршують становище орендаря. Ця норма вирішує питання співвідношення умов (тексту) договорів і актів законодавства, прийнятих після укладення договору. Умови договору ЦК України (ч. 1 ст. 268 ЦК) розуміє широко як умови, викладені в договорі, так і як положення законодавства, що визначають зміст прав та обов'язків сторін. Цей підхід закріплено положеннями Закону України "Про оренду державного і комунального майна", згідно з яким (ч. 3 ст. 10 Закону) умови договору оренди визнаються чинними на весь строк дії договору, хоч би після укладення договору законодавством були встановлені правила, що погіршують становище орендаря. Наведені положення слід розглядати як можливість дії положень скасованого нормативно-правового акта до закінчення строку дії договору оренди і неможливість застосування (у відповідній частині) до зобов'язання, що ґрунтується на цьому договорі, акта законодавства, який набув чинності після укладення договору оренди. При цьому ті права, які виникли до моменту набрання чинності новим актом цивільного законодавства на підставі акту, що діяв і втратив чинність, підлягають захисту на загальних засадах, зокрема передбачених главою 3 ЦК України "Захист цивільних прав та інтересів" (статті 15 - 23 ЦК).

Іншими словами, в цьому випадку фактично наявний ефект юридично обов'язкових норм скасованого нормативного акта з одночасним незастосуванням норм нового нормативно-правового акта до раніше виниклих і триваючих відносин.

Правотворчій практиці відомі непоодинокі випадки прийняття нових актів цивільного законодавства з умовою, що прийняті раніше нормативні акти підлягатимуть застосуванню лише в частині, що не суперечить новому закону. У цьому випадку спеціальні норми законів, які увійшли в суперечність з більш загальними положеннями нового закону, також не підлягають застосуванню. За відсутності такого зазначення в новому законі, спеціальні правила прийнятих законів продовжують діяти. ЦК України нормою ч. 2 ст. 4 закріплює імперативне правило, згідно з яким інші закони України повинні прийматися відповідно ЦК з дотриманням процедури одночасного внесення відповідних змін до ЦК і нового закону, яким інакше регулюються цивільні відносини, ніж ЦК України. Цю норму ЦК України слід розглядати як положення про неприпустимість

застосування законодавчих та інших нормативно-правових актів, які увійшли в суперечність з ним. За таких умов не матиме значення можливість тлумачення норм нового закону як спеціальних щодо норм ЦК, оскільки правило про перевагу спеціальної норми перед загальною заперечується імперативним правилом про неприпустимість застосування законів, які суперечать ЦК. Такі спеціальні положення законів не повинні підлягати переважному застосуванню перед положеннями ЦК, що є більш загальними. У цьому зв'язку недостатньо логічною видається позиція авторів, які, обґрунтовуючи застосування правила про перевагу спеціальної норми перед загальною, фактично не враховують імперативну норму ч. 2 ст. 4 ЦК.